

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/health-2024.4.19>

ФОРМУВАННЯ НАВИКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ-СТОМАТОЛОГІВ

Романишина Людмила Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідуюча кафедри педагогіки
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
ORCID: 0000-0002-6026-2614

Лисиця Дмитро Леонідович,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3416-5543

Демянчук Михайло Ростиславович,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради
ORCID: 0000-0001-8729-5144

Актуальність проблеми, висвітленої в статті, зумовлена потребою суспільства у висококваліфікованих лікарях-стоматологах. У статті розкрито значення феномену професійної взаємодії в системі підготовки майбутніх лікарів-стоматологів, акцентовано увагу на визначенні понять «взаємодія», «професійна взаємодія». Здійснено аналіз здатності до взаємодії завдяки діалогу між фахівцями в професійному середовищі. У статті розглянуто наукові джерела, проведено ґрунтовний аналіз публікацій, монографій, дисертаційних досліджень щодо визначення мети, предмету, способів професійної взаємодії. Дослідження професійного спілкування і співпраці майбутніх лікарів-стоматологів базується на досвіді іноземних та українських учених – педагогів, філософів, психологів.

Взаємодія в системі загальних категорій пізнання тісно пов'язана з такими поняттями, як структура, простір, рух, час. Вона транслює процеси співіснування та дії об'єктів один на одного, незалежно від їх характеристик. Взаємна зумовленість, зміна стану і навіть взаємоперехід – це також ознаки впливу взаємодії як психологічної, соціальної категорії на процес інтеграційної діяльності суб'єктів.

Велика кількість наукових підходів до визначення і формування структури взаємодії дозволяють дійти висновку, що взаємодія чинить вплив на частини, об'єднуючи їх в цілісний процес безпосереднього або дотичного взаємовпливу об'єктів чи суб'єктів і, як наслідок, формування взаємної зумовленості і створення зв'язку. Водночас взаємодія може охоплювати ширший діапазон об'єктів/суб'єктів, впливаючи на частини груп і групи загалом.

Отже, завданням статті є дослідження шляхів формування здатності до професійної взаємодії майбутніх лікарів-стоматологів з метою успішного виконання професійних завдань після завершення навчання в закладі вищої освіти.

Ключові слова: взаємодія, професійна взаємодія, міжособистісна взаємодія, лікар-стоматолог, професійна компетенція, рефлексія.

Lyudmila Romanyshina, Dmytro Lysytsia, Mykhailo Demyanchuk. Formation of professional interaction skills in the process of training future dentists

The urgency of the problem covered in the article is due to the need of society for highly qualified dentists. The content of the article reveals the significance of the phenomenon of professional interaction in the system of professional education of future dentists. This study involves the analysis of the ability to interact through dialogue by specialists in a professional environment, also focused on the definition of concepts: "interaction", "professional interaction". The article discusses scientific sources, conducted a thorough analysis of publications, monographs, dissertation research, to determine the purpose, subject, methods of professional interaction. The study of the professional interaction of future dentists is based on the experience of foreign and Ukrainian scientists – teachers, philosophers, psychologists.

Interaction in the system of general categories of knowledge is closely related to categories: structure, space, movement, time. It translates the processes of coexistence and action of objects on each other; regardless of their characteristics. Mutual conditionality, change of state and even mutual transition are also signs of the influence of interaction, as a psychological, social category, on the process of integration activity of subjects.

A lot of scientific approaches to the definition and formation of the structure of interaction lead to the conclusion that the interaction affects the parts, combining them into a holistic process of direct or tangential interaction of objects or subjects and, as a result, the formation of mutual conditioning and the creation of a connection. At the same time, interaction can cover a wider range of objects/subjects, influencing parts of groups and the group as a whole.

Also, the task of the article was to explore ways of forming the ability to professional interaction of future dentists in order to successfully perform professional tasks after completing education.

Key words: interaction, professional interaction, interpersonal interaction, dentist, professional competence, reflection.

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства все більше стає залежним від процесів глобалізації, інформатизації та інтеграції в систему світового ринку праці. Актуальною залишається проблема задоволення потреб суспільства у висококваліфікованих, творчо обдарованих професіоналах стоматологічного фаху з індивідуальним стилем діяльності. Вимоги, які висуваються до майбутніх лікарів-стоматологів, продиктовані сучасним ринком праці й зумовлені конкуренцією та високими стандартами надання спеціалізованої стоматологічної допомоги. Сучасний лікар-стоматолог повинен мати низку професійних та особистісних якостей, зокрема: бути здатним нестандартно розв'язувати складні клінічні завдання, вміло долати перешкоди на етапах діагностики та лікування пацієнтів. Також такий фахівець повинен бути креативним, вміти відстоювати власні позиції і бути наділеним добротою, милосердям й чуйністю до проблем хворої людини. Попри наявні особистісні якості, на формування яких також впливає навчання, основи професійних якостей у майбутнього лікаря-стоматолога закладаються на етапі підготовки безпосередньо в закладі вищої освіти. З метою виконання своїх професійних обов'язків у майбутній фаховій діяльності важливо сформувати навички професійної взаємодії, адже успіх лікарів-стоматологів залежить від того, наскільки вони готові до оперування й управління інформацією, активного встановлення професійних відносин із колегами та пацієнтами.

Мета та завдання. Мета статті – обґрунтувати сутність поняття «професійна взаємодія» в контексті підготовки лікарів-стоматологів та визначити особливості формування навичок професійної взаємодії в процесі підготовки до майбутньої фахової діяльності.

Методи дослідження. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що проблема осмислення професійної взаємодії як поняття постійно знаходиться в центрі уваги вчених. Завдання визначення професійної взаємодії загалом ставили перед собою такі науковці, як: Т. Анісімова, В. Бикова, С. Будинкевич, Є. Головаха, І. Зимня, С. Кожушко, Г. Костюк, Т. Яцула та ін. Формуванню професійної взаємодії майбутніх меди-

ків у процесі підготовки в закладах медичної освіти присвячено праці: Л. Кушнір, А. Мигаль, М. Мруги, О. Марковича, Р. Сабадишина, Н. Трамбовецької, І. Хмеляр, Д. Шиленко та ін.

Проблему формування професійної компетентності лікарів-стоматологів розглянуто в дослідженнях: О. Гуменюк, І. Кінаша, Я. Кульбашної, І. Литовченко, І. Лісецької, І. Мазур, Я. Нагірного, Е. Ніколішиної, А. Ошурко, В. Рожка, І. Скрипник та ін.

Водночас проблема формування навичок професійної взаємодії під час підготовки лікарів-стоматологів на переддипломному етапі є недостатньо вивченою, тому потребує наукових пошуків щодо її розв'язання.

Результати дослідження. Аналіз наукових джерел вказує на певний вплив західної цивілізаційної моделі на формування особистості, що передбачає її активну соціальну позицію, демократичність, толерантність у взаємовідносинах з іншими особами [1, с. 90]. Але не кожен може забезпечити таку позицію в суспільстві, й це є беззаперечним фактом. Комусь вдається з легкістю налагоджувати контакти, а деякі люди докладають чимало зусиль, щоб налаштувати діалог у певній сфері.

Соціальна структура будь-якого суспільства представлена такими спільнотами, що існували завжди і без діяльності яких неможливе нормальне функціонування соціуму [2, с. 77]. Наприклад, такою соціальною групою є медична професійна спільнота, причому вона в контексті нашого дослідження може мати ширші межі, ніж інші, адже поєднує в собі лікарів різних спеціальностей, які взаємодіють із лікарями-стоматологами. Також відбувається професійна взаємодія із середнім та молодшим медичним персоналом. Лікарі-стоматологи здійснюють передачу інформації іншим медичним фахівцям та фахівцям з не медичною освітою, які працюють у закладах охорони здоров'я різних форм власності. Важливо зауважити, що між лікарем-стоматологом відбувається постійна комунікація з пацієнтами та їхніми родичами. Також певний відсоток даних фахівців можуть займатися науковою та педагогічною діяльністю в закладах медичної освіти і передавати свій життєвий та професійний досвід

наступним поколінням – здобувачам освіти. Саме тому виникає проблема формування навичок професійної взаємодії в майбутніх лікарів-стоматологів, адже вони зможуть здійснювати ефективну професійну діяльність за умови сформованості високого рівня таких компетенцій [3, с. 25]. На думку Д. Іщенко, формування адекватної оцінки щодо працівника тієї чи іншої сфери відбувається через якісні та кількісні показники сформованості здатності до взаємодії в сучасному активному суспільстві [4, с. 121].

Одним із завдань, яке стояло перед нами, було дослідження понять «взаємодія», «професійна взаємодія». На думку С. Кожушко, взаємодія у психологічному сенсі є міжособистісним контактом двох або більше людей. Такий контакт може бути випадковим або навмисним, у ньому прослідковується приватність або публічність. За тривалістю такий контакт може бути довгостроковим або короточасним, що призводить до взаємних змін поведінки, діяльності, відносин, установок суб'єктів. С. Кожушко вважає, що у вузькому сенсі взаємодія – це система взаємно зумовлених індивідуальних дій, пов'язаних причинною залежністю, за якої поведінка кожного з учасників виступає одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку інших [5, с. 11]. Дослідження наукових праць дозволяє трактувати взаємодію як «процес взаємного впливу об'єктів один на одного, всякий зв'язок і стосунки між матеріальними об'єктами і явищами», в будь-якій цілісній системі «взаємодія виступає як таке відношення, в якому причина і наслідок постійно міняються місцями» [6, с. 261].

На нашу думку, взаємодія – це об'єктивний процес, який залежить від особистості та водночас не залежить від неї. Взаємодія між людьми характеризується не лише взаємним впливом, а й ставить за мету організацію спільної діяльності, яка відображається в обміні переконаннями, ідеями, думками. Під час взаємодії, навіть у зовсім різних первинно суб'єктів, формуються спільні цінності, інтереси, потреби та емоції.

У контексті дослідження необхідно дати визначення професійній взаємодії. Аналіз наукових розвідок українських учених дозволяє стверджувати, що професійна взаємодія – це цілеспрямований, соціально зумовлений, динамічний процес безпосереднього або опосередкованого одночасного впливу суб'єктів один на одного в результаті виконання певної професійної діяльності, за спрямовувальної ролі суб'єкта, що володіє сукупністю теоретичної та практичної підготовки, метою

якого є реалізація змісту професійної діяльності одного і задоволення потреб іншого [5, с. 11]. Також, на думку вчених, професійна взаємодія є основою й умовою встановлення найрізноманітніших відносин у професійному середовищі. Вона виявляється у формі спільної діяльності, спілкування, емоційного співпереживання. Наведено аналіз кожної форми з позиції мети, предмету, способів здійснення і зворотного зв'язку [6, с. 261].

Підсумовуючи та водночас окреслюючи завдання щодо формування професійної взаємодії лікарів-стоматологів, можна резюмувати, що метою їх спільної діяльності є інтенсифікація процесів, пов'язаних із діагностикою, лікуванням, розробленням профілактичних заходів стоматологічної патології. Також можна стверджувати, що професійним завданням лікарів-стоматологів є співпраця, яка передбачає способи, а саме: практичні дії, спілкування, професійні дії, ухвалення рішень, довіру, відповідальність, консиліум.

Формування навиків професійної взаємодії через спілкування дозволить у майбутньому лікарю-стоматологу вступати в діалог з колегами, пацієнтами та їхніми близькими й родичами. На особливу увагу заслуговує розвиток спілкування з батьками дітей, які виступають у ролі пацієнтів, адже завдання донести інформацію ускладнюється не безпосереднім впливом на об'єкт втручання. Якщо говорити про спосіб передачі інформації в контексті професійної взаємодії, то спілкування забезпечує обмін уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, відчуттями, установками, інформацією.

Розглядаючи проблему спілкування через наукову призму, необхідно виокремити аспекти вербального і невербального спілкування. Для вербальної взаємодії характерні мовні контакти, які є основою простору спілкування. Діалог являє собою «активний, двосторонній характер взаємодії партнерів» [5, с. 13]. Процес вербальної комунікації супроводжується сумісними мовними діями, котрі впливають на суб'єкти мовного контакту, між якими виникає рух інформації. Даний процес впливу співрозмовників один на одного зумовлений переконаннями, прагненнями досягти зміни поведінки та через розуміння пізнати один одного.

З метою формування вміння вести діалог можна використовувати тренінги із застосуванням елементів ділової гри, які забезпечують моделювання життєвої або професійної ситуації, зокрема спілкування, під час якої особа набуває

певного досвіду. Крім того, припускаючись помилок під час штучно створеної ситуації за допомогою ділової гри, здобувач освіти не відчуває того тягаря відповідальності, який є неминучим у реальних обставинах. Завданнями тренінгу є: розширення можливостей установлення контакту в різних ситуаціях спілкування; відпрацьовування навичок розуміння інших людей, себе, а також взаємин між людьми; опанування навичок ефективного слухання; активізація процесу самопізнання та самоактуалізації; розширення діапазону творчих здібностей.

Отже, ділова гра як частина тренінгу певних умінь і навичок надає здобувачам освіти ширших можливостей для спроб, виявлення творчості, пошуку найефективніших форм взаємодії один з одним. Також важливим позитивним моментом таких тренінгів є можливість отримати оцінку своїй поведінці від викладача або колег, залучаючи до оцінювання здобувачів, які беруть участь у тренінгу. Цей метод дозволяє порівняти себе з оточенням та скоригувати своє спілкування в майбутніх реальних професійних ситуаціях.

Вербальне спілкування може бути доповнене невербальною взаємодією суб'єктів. Невербальне спілкування може доповнювати або замішати вербальну комунікацію. Невербальні структури, до яких відносяться погляд, зовнішній вигляд співбесідника, вираз обличчя, міміка, вокальні якості голосу, інтонації, темп мови, паузи, сміх, доповнюють вербальні структури взаємодії і забезпечують досягнення поставленої мети [7, с. 122].

Тренінг, який ми пропонуємо для формування навичок професійної взаємодії в майбутніх лікарів-стоматологів, сприяє опануванню його учасниками прийомів ефективного спілкування завдяки використаним під час нього компонентам ділової гри і техніки активного слухання. Початковим етапом проведення тренінгу є знайомство учасників (навіть якщо вони навчаються довгий час в одній студентській групі). Цей етап передбачає проведення самооцінки комунікативних навичок. Для цього викладач малює на дошці або фліпчарті «шкалу комунікативних навичок». Лівий бік цієї шкали – майстер комунікації, правий – рівень майстерності. Завданням є пошук свого місця в цій шкалі та відведення для себе певного місця на ній (зайняти положення ліворуч або праворуч від зображення шкали) відповідно до власних уявлень про самого себе.

Наступним кроком є інформування учасників тренінгу про невербальні канали комунікації, зокрема: очі та зоровий контакт; обличчя та експресія обличчя; жести; пози; тактильні відчуття доторкуванням; дистанція під час спілкування.

Основна частина тренінгу сформована з різнопланових вправ, які мають за мету розкрити потенціал учасників тренінгу, сформувати вміння використовувати на практиці вербальну та невербальну взаємодію.

Вправа «Віртуальне відчуття» дозволяє вдосконалити навички сприйняття та уявлення одне про одного. Завдання, яке стоїть перед учасниками, полягає в тому, що кожен із них повинен уявити якомога більшу кількість облич партнерів по групі.

Методика виконання. Учасники сідають у коло, а викладач просить, щоб кожен уважно подивився на обличчя інших учасників упродовж 2–3 хвилин. Потім учасники заплющують очі та намагаються уявити обличчя решти членів групи. Кожному з учасників протягом 1–2 хвилин необхідно фіксувати в пам'яті обличчя, яке вдалося уявити найкраще. Після виконання вправи група розповідає про свої відчуття і повторює вправу.

Вправа «Я не чую тебе» дозволяє сформувати взаєморозуміння учасників зі спілкування на невербальному рівні.

Методика виконання. Один з учасників загадує певний текст, записуючи його на папері, але передає його немовби без слів за допомогою міміки та жестів. Решта гравців розповідають про те, що вони зрозуміли. Оцінюється результат за кількістю вірно відтворених більшістю гравців варіантів записаного тексту, що свідчить про вміння встановлювати контакт.

Наступна вправа має за мету розвиток такої ж взаємодії, що й у попередній вправі. Завдяки їй можна сформувати паралінгвістичні та оптокінетичні навички спілкування, а також удосконалити взаєморозуміння партнерів зі спілкування на невербальному рівні. Методика виконання передбачає об'єднання учасників тренінгу в групи по троє. У кожній трійці розподіляються обов'язки. Один з учасників грає роль «глухого та німого»: він нічого не чує, не може говорити, але в його розпорядженні – зір, жести, пантоміміка; другий учасник грає роль «глухого та паралітика»: він може розмовляти та бачити, але не може жестикулювати; третій учасник — «сліпий та німий»: він здатний тільки чути й показувати. Усій трійці гравців пропонується завдання – наприклад, домовитися про час, місце та мету зустрічі, не порушуючи умов виконання своєї ролі. На виконання вправи відводиться 15 хвилин.

Для розвитку навичок координації та взаємодії на психомоторному рівні, а також розвитку уяви

та емпатії під час тренінгу можна застосувати вправу «Уявний предмет». Усі учасники сідають у коло. Один з учасників групи починає дію з уявним предметом так, щоб цю дію можна було продовжити. Сусід цього учасника по колу повторює його дії та продовжує їх. У такий спосіб уявний предмет «обходить» коло учасників і повертається до першого гравця. Той називає предмет, який він передавав, і кожний з учасників також називає у свою чергу, який предмет передавав саме він. Після обговорення вправу повторюють ще раз.

На завершення тренінгу можна використати вправу «Прощай», яка передбачає звернення викладача до учасників тренінгу зі словами: «Уявіть, що наші з вами заняття вже завершилися, і ви розлучаетесь. Чи все ви встигли сказати одне одному? Можливо, хтось забув поділитися з групою своїми переживаннями? Або серед вас є людина, думку якої про себе ви обов'язково хотіли б дізнатися? Або у вас виникло бажання подякувати комусь? Зробіть це тут і тепер». Це дозволить підвести певні підсумки, оцінити сформованість комунікаційної компетентності серед здобувачів освіти й учасників тренінгу та вдосконалити комунікативну культуру.

Висновки. Спілкування – складний та відповідальний процес. Неефективність спілкування, особливо в межах професійних відносин, може бути

пов'язана з повною або частковою відсутністю того або іншого комунікативного вміння. Водночас неефективність спілкування може бути пов'язана з недостатнім рівнем самоконтролю одного із суб'єктів, а в умовах вербальної чи невербальної комунікації лікарів-стоматологів з колегами, пацієнтами може призвести до непорозумінь, складнощів та помилок у проведенні профілактично-лікувальних заходів. Саме тому проблема формування навичок професійної взаємодії з використанням спілкування є надзвичайно важливою і постійно шукає нові освітні технології для якісної професійної підготовки майбутніх медичних фахівців. Звісно, нині ведуться пошуки нових, перспективних методів та засобів, зокрема застосування ІТ-технологій, які передбачають запровадження у процес професійної взаємодії комп'ютерної техніки, смартфонів і відповідного програмного забезпечення. Цікавим є застосування емодзі – особливої мови ідеограм і смайлів, які широко використовують в електронних повідомленнях, зокрема здобувачі освіти, що дозволяє їм на умовно невербальному рівні комунікувати між собою.

Тема формування навичок професійної взаємодії в процесі підготовки майбутніх лікарів-стоматологів потребує досліджень інших складників комунікативної компетентності та розроблення креативних освітніх технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діденко О. Сутність, зміст і структура поняття «професійна надійність фахівця». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. № 1. С. 90–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2015_1_10 (дата звернення: 08.11.2024).
2. Дияк В. Особливості соціально-економічної підготовки як складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 3. С. 76–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_rpn_2013_3_10 (дата звернення: 08.11.2024).
3. Берека В. Забезпечення якості освітньої підготовки майбутніх менеджерів освіти. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 16. С. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2014_16_6 (дата звернення: 08.11.2024).
4. Іщенко Д. Методика оцінювання професійної компетентності офіцерів відділів прикордонної служби. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. № 2. С. 121–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2015_2_2 (дата звернення: 08.11.2024).
5. Кожушко С.П. Професійна взаємодія та її характеристики. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. URL: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/Kogyshko.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).
6. Кожушко С.П. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. *Освіта регіону. Політологія, психологія, соціальні комунікації*. 2013. № 4. С. 261.
7. Кожушко С.П. Навчання професійної взаємодії студентів-психологів з використанням проектною технології. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_30 (дата звернення: 09.11.2024).

REFERENCES

1. Didenko O. Sutnist, zmist i struktura ponyattya "profesiyna nadiynist fakhivtsya" [The essence, content and structure of the concept of "professional reliability of a specialist"]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya "Pedagogichni nauky"*. 2015. № 1. S. 90–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2015_1_10 (data zvernennya: 08.11.2024 r.) [in Ukrainian].
2. Dyyak V. Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoyi pidhotovky yak skladovoyi fakhovoyi pidhotovky maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv [Peculiarities of socio-economic training as a component of professional training of future border officers]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya "Pedagogichni ta*

psykholohichni nauky". 2013. № 3. S. 76–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_3_10 (data zvernennya: 08.11.2024 r.) [in Ukrainian].

3. Bereka V. Zabezpechennya yakosti osvitynoi pidhotovky maybutnikh menedzheriv osvity [Ensuring the quality of educational training of future education managers]. Pedahohichnyy dyskurs. 2014. Vyp. 16. S. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2014_16_6 (data zvernennya: 08.11.2024 r.) [in Ukrainian].

4. Ishchenko D. Metodyka otsynuyannya profesiynoyi kompetentnosti ofitseriv viddiliv prykordonnoyi sluzhby [Methodology for assessing the professional competence of officers of border service departments]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya "Pedahohichni nauky". 2015. № 2. S. 121–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2015_ (data zvernennya: 08.11.2024 r.) [in Ukrainian].

5. Kozhushko S. P. Profesiyna vzayemodiya ta yiyi kharakterystyky [Elektronnyy resurs] [Professional interaction and its characteristics [Electronic resource]] / S. P. Kozhushko // Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity. – 2013. – Rezhym dostupu do resursu: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/Kogyshko.pdf> (data zvernennya: 08.11.2024 r.) [in Ukrainian].

6. Kozhushko S. P. Vzayemodiya yak filosofske y psykholohichne ponyattya [Interaction as a philosophical and psychological concept] / S. P. Kozhushko. // Osvita rehionu. Politolohiya, psykholohiya, sotsial'ni komunikatsiyi. 2013. № 4. S. 261 [in Ukrainian].

7. Kozhushko S.P. Navchannya profesiynoyi vzayemodiyi studentiv-psykholohiv z vykorystannyam proektnoyi tekhnolohiyi [Training of professional interaction of psychology students using project technology]. Naukovyy visnyk Donbasu. 2012. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_30 (data zvernennya: 09.11.2024 r.) [in Ukrainian].